

Joanna Dudek-Klimiuk*

*Ogród botaniczny na bydgoskim Myślęcinku.
Projekt Edwarda Bartmana z 1977 r. w nowym, „siedliskowym” typie*

*The Botanic Garden in Myślęcinek (district of Bydgoszcz).
Project of Edward Bartman, dating back to 1977, in a new, “habitat” type*

Wprowadzenie

Projekt ogrodu botanicznego w Bydgoszczy powstał u schyłku lat 70. XX w. i pomimo wielu różnic, m.in. w podejściu do zadania oraz ostatecznej formie i kompozycji, może przypominać lubelski projekt ogrodu Oskara i Zofii Hansenów [1]. Podobieństwa te dotyczą głównie nowatorskiego podejścia do idei i formy projektowanych ogrodów botanicznych. Można zatem powiedzieć, że w obu przypadkach przyjęte przez autorów główne założenie projektowe wybiega śmiało w przyszłość. Są to rozwiązania, które oprócz walorów funkcjonalnych niosą ze sobą wartość społeczną i opierają się na humanistycznym podejściu do natury, przyrody oraz człowieka, w którym projektant dostrzega więcej niż tylko „konsumenta” przestrzeni. Oba rozwiązania ogrodów są niewątpliwie zaprojektowane z myślą o człowieku, z uwzględnieniem potrzeb ponadmaterialnych (m.in. potrzeby kontaktu z naturą). Projekt lubelski (z 1964 r.) można określić jako nowatorski i, oczywiście, zgodny z nurtem Formy Otwartej, a bydgoski, powstały niemal dekadę później, jest próbą szerokiego otwarcia ogrodu botanicznego dla publiczności, z poszanowaniem praw przyrody i zasad ekologii.

W latach powojennych, w projektowaniu terenów zieleni kontynuowano część wzorców pochodzących z okresu

Introduction

The project of the botanic garden in Bydgoszcz came into being at the end of the seventies of the 20th century and in spite of many differences, including the approach to the task and the final form and composition, it may resemble the Lublin project of the garden by Oskar and Zofia Hansen [1]. The mentioned resemblances are referred mainly to an innovative approach to the idea and form of the designed botanic gardens. We may, therefore, say that in both cases the main designing assumption, being adopted by the authors, runs boldly ahead to the future and – apart from its functional value – it contains also a social value and is based on a humanistic approach to nature and man who is perceived as more than only “the consumer” of space. Both garden solutions are undoubtedly designed “for people”, with consideration of their needs, being different than the material ones, including the need of the contact with nature. The Lublin project (dating back to 1964) may be defined as innovative and, of course, consistent with an Open Form idea. The Bydgoszcz project, being developed almost ten years later, is an attempt at a wide opening of the botanic garden to the public, with respect to natural laws and ecology principles.

In the post-war period, designing of greenery areas included continuation of a part of the models, originating in the period of 1918–1939 (The Republic of Poland II), inter alia, for satisfying the needs of inhabitants of big cities; large rest and leisure complexes were founded. Such sets were once called Peoples’ Parks and in the post-war reality – Culture and Recreation Parks. They were

* Wydział Ogrodnictwa, Biotechnologii i Architektury Krajobrazu Szkoły Głównej Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie/Faculty of Horticulture, Biotechnology and Landscape Architecture, Warsaw University of Life Sciences – SGGW.

II Rzeczypospolitej, m.in. dla zaspokajania potrzeb mieszkańców dużych miast budowano wielohektarowe zespoły wypoczynkowo-rekreacyjne. Dawniej tego typu zespoły nazywano parkami ludowymi, a w realiach powojennych – parkami kultury i wypoczynku. Zaprojektowano je m.in. dla okręgu górnośląskiego w 1951 r. w Chorzowie (autor: Władysław Niemirski wraz z zespołem) [2], dla Warszawy – w Powsinie (konkurs SARP z 1963) [3], dla Łodzi – w 1947 r. w dzielnicy Polesie projektowany już w latach 30. XX w. przez Stefana Rogowicza (Park Ludowy na Zdrowiu) [4], [5] i właśnie dla Bydgoszczy, na Mysłęcinku. W granicach kilkusethektarowych parków lokalizowano często – oprócz parków etnograficznych, ogrodów zoologicznych i wypoczynkowych czy terenów wystawowych – ogrody botaniczne. Nie wszystkie plany doczekały się realizacji (np. w Chorzowie), część opracowywano kilkakrotnie, dostosowując ich program do zmieniających się potrzeb, warunków społecznych i możliwości finansowych (Łódź), inne – np. podwarszawski ogród w Powsinie – powstały, aczkolwiek w okrojonym terytorialnie i programowo wariacie, który dalece odbiega od wyjściowych założeń. Równolegle pracowano nad projektami mniejszych ogrodów botanicznych, najczęściej podporządkowanych bezpośrednio potrzebom uczelni wyższych, przy których je tworzone, np. w Lublinie.

Okres Polski Ludowej to czas, kiedy nader często czerpano wzorce z ówczesnego Związku Radzieckiego¹. Nowo powstające ogrody botaniczne miały być równie rozległe jak te, które otwierano za naszą wschodnią granicą. Znaczącą, kilkusethektarową wielkość „nowych” ogrodów uzasadniano potrzebami współczesnej nauki – niezbędnymi do prowadzenia badań naukowych rozległymi kolekcjami roślin [7]. Z pewnością był to również wyraz troski o możliwości rozwojowe tych specyficznych instytucji, które dawniej, często właśnie ze względu na skromną powierzchnię i średnią lokalizację, nie mogły rozwijać się i pełnić swoich podstawowych zadań [8].

Zaprojektowane w Polsce w latach 1945–1989 ogrody botaniczne miały wypełnić lukę – niedostateczną liczbę tego typu obiektów w kraju, zaspokoić rosnące potrzeby instytucji naukowych oraz rozbudowane aspiracje społeczne. Planowano założenie całej sieci ogrodów botanicznych. W jej skład miały wchodzić ogrody „wielkie”, o powierzchni kilkuset hektarów i znaczeniu ogólnokrajowym, średniej wielkości (kilkadziesiąt hektarów), działające w randze obiektów wojewódzkich, i „małe” – „starego typu” przy uniwersytetach (od kilku do kilkunastu hektarów), gdzie przeważałby systematyczny układ kolekcji o charakterze dydaktyczno-naukowym. Tę podstawową sieć miały dopełniać ogrody specjalistyczne, np. arboreta czy ogrody roślin leczniczych [6].

Jednocześnie zaczęto dostrzegać potrzebę wprowadzenia zmian w sposobie funkcjonowania ogrodów botanicznych. Widoczne jest to na płaszczyźnie szerszej dyskusji,

designed, inter alia, for the Upper Silesia District in 1951 (author: Władysław Niemirski together with his team) [2]; for Warsaw – in Powsin (SARP competition of 1963) [3]; for Łódź – in 1947, in the Polesie district, being designed already in the thirties of the 20th century by Stefan Rogowicz (Peoples' Park in Zdrowie District) [4], [5] and precisely for Bydgoszcz, in Mysłęcinek. Botanic gardens were often founded within the limits of big (several hundred hectares) parks, in the vicinity of ethnographic parks, zoological gardens and recreation gardens or exhibition areas. Not all plans were implemented, e.g. in Chorzów where a part of the plans was developed a few times, adapting their program to the varying needs, social conditions and financial possibilities (Łódź); some other plans, e.g. the Powsin garden, situated near Warsaw may be the example of a garden which, although it was founded, was cut down in respect of its area and program; it differed largely from the initial program and space assumptions. In parallel, the work was conducted on the projects of smaller botanic gardens, being most frequently subordinated directly to the needs of higher education schools at the site where they were founded, e.g. in Lublin.

The period of the Peoples' Republic of Poland was the time when the models of the gardens were very frequently transferred from the contemporary Soviet Union¹. The newly founded botanic gardens were planned to be equally vast as those ones which were created behind our east borders. The meaningful size of the “new” gardens, accounting for several hundred hectares, was justified by the needs of contemporary science – being indispensable for running scientific studies with the employment of large collections of plants [7]. It was, undoubtedly, the expression of concern of developmental possibilities of the institutions which once could not be developed and fulfil their basic tasks due to a small area of their urban location [8].

Botanic gardens, as designed during the years 1945–1989, were expected to fill the existing gap, i.e. insufficient number of such objects in the country, and to satisfy the needs and the developed social aspirations. It was planned to construct the whole network of botanic gardens, including “big” gardens with the area of several hundred hectares and having all-national importance, medium-sized ones (several dozen of hectares), and the small, “old type” university gardens (few or several hectares), where the systematic system of collections, having a didactic-scientific character, would be dominating. The mentioned basic network would include also, e.g. arboreta or gardens of medicinal plants [6].

At the same time, the need of introducing the changes in the way of botanic gardens' functioning became to be perceived. It resulted from a wider discussion which was undertaken in the seventies of the 20th century on the tasks of the “modern” botanic garden and varying needs of the society which were assumed to become satisfied on their

¹ W 1978 r. na terenie ZSRR działało 120 ogrodów botanicznych [6]. W okresie powojennym powstały m.in.: 360-hektarowy Główny Ogród Botaniczny Rosyjskiej Akademii Nauk w Moskwie (1945), ponad 160-hektarowy ogród botaniczny we Władywostoku (1949), 365-hektarowy w Pietrozawodsku (1951).

¹ In 1978, at the territory of the Soviet Union, there were 120 botanic gardens [6]. In the post-war period, there were created, inter alia, the following ones: Main Botanic Garden of Russian Academy of Sciences in Moscow (1945, 360 ha); botanic garden in Vladivostok (1949, more than 160 ha) and botanic garden in Petrozavodsk (1951, 365 ha).

jaką podjęto w latach 70. XX w. nad zadaniami „nowoczesnych” ogrodów botanicznych oraz zmieniającymi się potrzebami społeczeństwa, które miały być na ich terenie zaspokojone [7], [9], [10]. Wskazywano również na rosnącą rolę społeczną, naukowo-popularyzatorską i rekreacyjną takich instytucji, proponując jednocześnie, by realizację dotychczasowych wiodących celów naukowych przenieść do odrębnych, zamkniętych dla publiczności jednostek badawczych i doświadczalnych.

Materiały i metody

Zasadnicze materiały, które stanowiły podstawę analizy kompozycji projektu ogrodu, pochodzą z prywatnych zbiorów ich autora, profesora Edwarda Bartmana. Były to: oryginalne plansze/kalki projektowe, częściowo zachowane i zamieszczone w niniejszym artykule jako materiał ilustracyjny, kopia dokumentacji projektu koncepcyjnego (schemat i opis) oraz inne materiały, związane w sposób pośredni z przedstawianym ogrodem, a mianowicie zbliżone opracowania dla terenów zieleni Jerozolimy i Hajfy w Izraelu. Idee projektowe i zasadnicze cele, jakie wyznaczył autor projektu, zostały przez niego przedstawione w trakcie kilku rozmów, były również przedmiotem dyskusji przeprowadzonych z autorką artykułu w latach 2014–2016.

Na podstawie zgromadzonych materiałów oraz danych pochodzących z literatury przedmiotu wykonano analizę formalną projektu (elementy i ich kompozycja), przedstawiono panujące w Polsce na początku lat 80. XX w. tendencje w kształtowaniu tego typu obiektów oraz wskazano cechy indywidualne przyjętej koncepcji, szczególnie te, które były istotą rozwiązania projektowego – podkreślenie rangi relacji pomiędzy człowiekiem a przyrodą oraz odejście od „starego stylu” ogrodu botanicznego – z kwaterami wypełnianymi roślinami według klucza systematycznego – ku naturalnym i półnaturalnym zbiorowiskom wpisanym w istniejący krajobraz i dostępnym dla szerokiej publiczności.

Inspiracje i pierwsze prace projektowe nad bydgoskim ogrodem botanicznym

Bezpośrednio przed pracami projektowymi nad ogrodem bydgoskim oraz w ich trakcie Bartman przygotował kilka realizacji na terenie Izraela, które można traktować jako inspiracje dla założenia w Bydgoszczy. Były to: plan Parku Narodowego Carmel (1966–1967), koncepcja Centralnego Ogrodu Botanicznego w Ramat Hanadiv (1965) (il. 1) oraz projekt ogrodów przy Uniwersytecie w Hajfie (1964–1977), którego autorem ogólnej koncepcji i rozwiązań części architektonicznej był Oskar Niemeyer [12]. Projekt Ogrodu Botanicznego w Bydgoszczy ma z rozwiązaniami z Izraela wiele cech wspólnych. Łączy je przede wszystkim sposób komponowania przestrzeni – otwarcie na otaczający krajobraz, wyraźne strefowanie oraz koncentrowanie programu funkcjonalnego w wyodrębnionych strefach, zastosowanie układu liniowego w obszarze najintensywniej zagospodarowanym oraz łączenie linii prostej, charakterystycznej dla wielu elementów krajobrazu powstających w wyniku działań człowieka, takich jak

territory [7], [9], [10]. The increasing social, scientific-popularizing and recreational role of such institutions was also indicated with pointing out that the implementation of the so-far leading scientific aims should be transferred to separate research and experimental units closed-to the public.

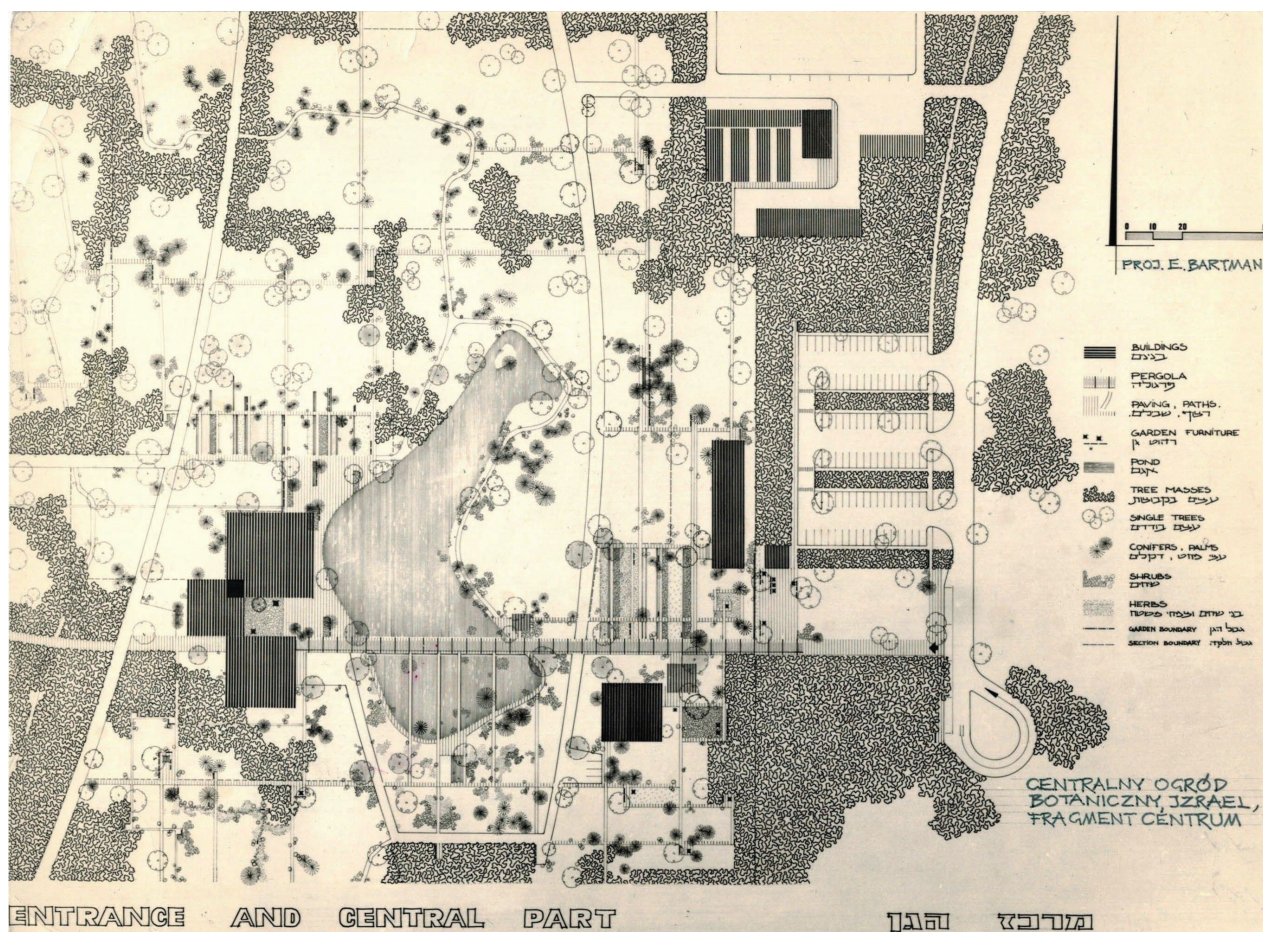
Materials and methods

The principal materials which constituted the basis for analysis of the composition of the garden's project derive from the private collections of their author, Prof. Edward Bartman. They included: original project tracing papers, partially preserved and placed in the present article as illustrative material, copy of documentation of conception project (scheme and description) and other materials, connected indirectly with the presented garden and similar to the elaboration prepared for greenery areas in Jerusalem and Haifa in Israel. The project ideas and principal goals, as outlined by Prof. Bartman, were presented by the author during few meetings as well as were also the subject of discussions, conducted with the author of the present paper in the years 2014–2016.

On the grounds of the collected materials and the data coming from literature, official analysis of the project (elements and their composition) was carried out, the tendencies in shaping the objects of the mentioned type in Poland at the beginning of the eighties of the 20th century were submitted and individual features of the adopted solution were indicated – especially those ones which constituted the essence of the project solution – emphasizing the role of relation between man and nature and departure from the “old type” of botanic garden with the beds, filled with plants according to a systematic key – towards natural and semi-natural communities, enrolled in the existing landscape and being available to the wide public.

Inspirations and the first project work on the Bydgoszcz botanic garden

Immediately before the project work on the Bydgoszcz garden and during its duration, Prof. Bartman performed a few projects in the territory of Israel which may be treated as an inspiration for the Botanic Garden in Bydgoszcz. They included: a plan of the Carmel National Park (1966–1967), the idea of the Central Botanic Garden in Ramat Hanadiv (1965) (Fig. 1) and a project of the gardens of the University in Haifa (1964–1977). Oskar Niemeyer was the author of the general idea and the solutions of architectonic part of the recently mentioned place [12]. The project of the Botanic Garden in Bydgoszcz has many common features as compared to the solutions from the territory of Israel. The discussed sites are linked, first of all, by the method of solving the project task, by the composition – opening to the surrounding landscape, distinct zoning (division into zones) and concentration of functional program in the separate zones, application of a linear system in the part of the most intensive investment and linking of a straight line, specific of the anthropogenic elements, such as buildings, roads, “small architecture” with a soft, organic line of plant composition.

Il. 1. Projekt Centralnego Ogrodu Botanicznego w Ramat Hanadiv (Zikhron Yaakov) z 1965 r., fragment części centralnej. Autorskie objaśnienie planu, zamieszczone na odwrocie fotografii: *Część centralna – ogrody ozdobne, rośliny wodne, bagienne, „palmiarnia”, szklarnie chłodne na rośliny północne, muzeum z ogrodem, budynek administracyjny (u góry w prawym rogu szklarnie dla doświadczeń, szkółki i tzw. „zaplecze gospodarcze”). Od wejścia głównego do [...] „palmiarni” przez staw prowadzi pergola bardzo oryginalnej, ale prostej konstrukcji nośnej i cieniującej. Część centralna ogrodu otoczona jest sekcjami tropikalnymi. Ogród posiada łącznie 12 sekcji geograficzno-botanicznych [11]*

Fig. 1. Project of the Central Botanic Garden in Ramat Hanadiv (Zikhron Yaakov) of 1965; fragment of the central part. Author's explanation of the plan, placed on the reverse side of the photograph: *Central part – decorative gardens, water plants, swampy plants, “palm garden”, cool glasshouses for north-originating plants, museum with the garden, administration building (up in the right corner glasshouses for conducting the experiments, young schools and the so-called “utility facilities”). From the main entrance to [...] “palm garden” via pond, there is a pergola of a very original but simple supporting and shading construction. The central part of the garden is surrounded with the tropical sections. The garden has 12 geographical-botanic sections [11]*

budynki, drogi, „mała architektura”, z miękką, organiczną linią kompozycji roślinnych.

Pierwsze projekty przestrzenne Ogrodu Botanicznego w Myślicinku w Bydgoszczy powstały w ramach prac Edwarda Bartmana oraz Aleksandra Pietrzaka nad rozplanowaniem całego kompleksu Leśnego Parku Kultury i Wypoczynku (LPKiW), prowadzonych od roku 1973 w Biurze Projektowo-Badawczym Budownictwa Ogólnego „Miastoprojekt Bydgoszcz” [13]. Ogród ten miał być częścią 700-hektarowego zespołu parkowo-rekreacyjnego. W 1977 r. Bartman opracował koncepcję zagospodarowania Ogrodu Botanicznego. Trzy lata później, w 1980 r., w strukturze organizacyjnej LPKiW powołano dział – Ogród Botaniczny [14].

Położenie i powierzchnia ogrodu

Cały kompleks Leśnego Parku Kultury i Wypoczynku znajduje się w strefie podmiejskiej, około 5 km od centrum

The first spatial projects of the Botanic Garden at Myślicinek in Bydgoszcz were developed within the frames of the work of Edward Bartman and Aleksander Pietrzak when planning the whole complex of the Forest Park of Culture and Recreation (FPCR), as being under development since 1973 in the Design Office of General Construction “Miastoprojekt Bydgoszcz” [13]. The mentioned garden was intended to become a part of 700-ha park and recreation assembly. In 1977, Prof. Bartman developed the conception of management for the Botanic Garden and three years later, in 1980, there was created the division in the organizational structure of FPCR – the Botanic Garden [14].

Situation and area of the Garden

The whole complex of the Forest Park of Culture and Recreation is situated in suburban zone, at the distance of

Bydgoszczy. Dzięki dogodnemu położeniu przy drodze o randze krajowej jest dobrze skomunikowany z innymi miastami regionu. Ogród botaniczny zajmuje północno-wschodnią część „Leśnego Parku”, jego powierzchnia wynosi obecnie 60 ha, zrealizowano go w niepełnym zakresie przestrzennym i programowym (w projekcie zakładano, że zajmie obszar 70 ha, a dodatkowo zapewniono mu 20-hektarową rezerwę rozwojową). Obszar ogrodu jest bardzo zróżnicowany pod względem rzeźby terenu oraz warunków glebowych, co leżało u podstaw wyboru tego właśnie miejsca. *Teren położony jest na wysoczyźnie morenowej, bogato rozrzeźbiony w strefie krawędzi różnymi niszami i dolinkami wykształconymi przez ciek wodne, przez strugę Zacisze i Mysłęcińską* [13, s. 15]. Deniwelacja terenu wynosi około 34 m. Z wykonanej analizy nachylenia terenu wynika, że na obszarze 39 ha stopień ten waha się od 0 do 10%, na 13 ha wartość ta mieści się w przedziale 10–20%, na kolejnych 12 ha – 20–30%, a 6 ha to tereny o nachyleniu powyżej 30%. Przed założeniem ogrodu teren ten był użytkowany rolniczo (głównie – pola uprawne, łąki i pastwiska), w niewielkim stopniu pokryty był roślinnością wyższą, były to grupy drzew (głównie – brzozy i stare drzewa owocowe) oraz las bukowo-grabowo-dębowy [13].

Idee przewodnie koncepcji zagospodarowania terenu

Podstawowym założeniem ideowym było opracowanie koncepcji ogrodu botanicznego „nowego typu”², w typie siedliskowym. Tak określano ogrody powstające w zgodzie z naturalnie występującymi warunkami – miejscowymi typami siedlisk, na których projektowano odpowiednie (obok już naturalnie tam występujących) zbiorowiska roślinne. W niewielkim zakresie, na niewielkich przestrzeniach decydowano się na przebudowę siedlisk (spiętrzenie wód, które powodowało zalanie części terenu, wymiana lub dowiezienie gleby o odpowiednich parametrach), dzięki czemu możliwe było lokalne rozszerzenie doboru gatunków – zwiększenie różnorodności zbiorowisk roślinnych. Oczywiście konsekwencją takiego podejścia było oparcie doborów gatunkowych na roślinach krajowych, na których tle eksponowano gatunki obcego pochodzenia, wykazujące podobne wymagania siedliskowe. *Obserwacja, poznanie rośliny odbywałoby się więc w warunkach najbardziej naturalnych dla danego gatunku. [...] Jest to stosunkowo najbardziej naturalny i prosty układ. Budowa takiego ogrodu oraz jego eksploatacja byłaby stosunkowo ekonomiczna. Ogród taki cechowałby się dużą trwałością, a rośliny wyzwalalyby swoje naturalne cechy w maksymalnym stopniu* [13, s. 10]. Ponadto obiekt ten miał być, zgodnie z przyjętą przez jego autora filozofią, nie tylko placówką naukowo-badawczą i dydaktyczną, ale przede wszystkim obiektem popularyzacji wiedzy botanicznej i ekologicznej oraz dogodnym miejscem rekreacji [15].

² Termin „nowoczesny” rozumiano jako odpowiadający ówczesnym potrzebom, dostrzegając zmienność tego terminu. *Nowoczesność ogrodu jest rzeczą konkretną, określoną miejscem i czasem* [7, s. 106].

ca. 5 km from Bydgoszcz centre. Owing to convenient location near the route with a national meaning, it is well communicated with other cities of the region. The Botanic Garden is found in the north-east part of the “Forest Park”; its area is equal now to 60 ha, it was implemented in the incomplete spatial and program range (in the project, it was assumed that it would take the area of 70 ha and additionally, it had 20 ha of developmental reserve). The territory of the garden is very much differentiated in respect of the lie of the land and soil conditions which was the basis for the choice of the place. *The territory is situated on the moraine plateau, in its edge zone; it is abundant in various niches and small valleys, generated by water courses, by streams Zacisze and Mysłęcińska* [13, p. 15]. Height difference of the terrain is equal to ca. 34 m. From the conducted analysis of the land inclination it follows that the mentioned degree varies from 0 up to 10% on the area of 39 ha; on the area of 13 ha, the discussed value is found in the limits of 10–20%, on the successive 12 ha – between 20–30% and 6 ha consist of the territory with inclination above 30%. Before foundation of the garden, the mentioned territory was used as agricultural land (mainly – cultivated fields, meadows and pastures); it was covered with higher vegetation to a small extent; there were groups of trees (mainly – birches and old fruit trees) and breech-hornbeam-oak forest [13].

The leading ideas of the conception for management of the territory

The basic idea assumption was to develop the conception of a botanic garden of a “new, modern type”² in a habitat type. Such was the definition of the gardens, being founded in conformity with naturally occurring conditions – local types of habitats on which the appropriate plant communities were designed (apart from those ones which occurred there already naturally). It was decided to reconstruct the habitats to a small degree and in small areas (water damping which caused flooding a part of the territory, exchange or delivery of the soil with the appropriate parameters). Owing to such activity, local extension of the species selection – the increase of diversity of plant communities was possible. Such an approach resulted, of course, in basing the specific selection on domestic plants on the background of which, foreign-origin plants, revealing the similar habitat requirements, were exposed. *Observation, familiarization with a plant would be conducted, therefore, in the conditions being most natural for a given species [...]. It is relatively the most natural and simple system. Construction of such garden and its utilization would be relatively economic. Such a garden would be characterized by a high stability and the plants could exhibit their natural features to a maximum degree* [13, p. 10]. Besides this, the discussed object was expected, in accordance with the adopted author’s philosophy, to be

² Term “modern” was understood as “corresponding to the temporary needs”, with the perception of the variability of the mentioned term. *Modernity of the garden is a substantial thing, determined by place and time* [7, p. 106].

Być może, że będzie to zadanie najważniejsze. Będzie ono polegało na utrzymywaniu kontaktów człowieka z przyrodą. Kontakt z przyrodą jest konieczny dla zachowania naszego zdrowia, zarówno fizycznego jak i psychicznego [16, s. 5]. Była to druga, bardzo ważna cecha projektowanego ogrodu botanicznego – świadome przesunięcie, na skali realizowanych celów, ciężaru priorytetów funkcjonalnych z tradycyjnie naukowych na popularyzatorsko-wypoczynkowe.

Trzecim ważnym założeniem programowym było zapewnienie odwiedzającym możliwości korzystania z ogrodu w ciągu całego roku. W celu realizacji tego założenia zaprojektowano szereg obiektów kubaturowych, które uniezależniły korzystanie z ogrodu od warunków zewnętrznych i których funkcje miały być atrakcyjne dla odwiedzających (palmiarnia, ogrody tropikalne, muzeum, kawiarnie i restauracje). Obiekty te mogły nie tylko być magnesem i kolejną atrakcją ogrodu, ale jednocześnie miały pełnić funkcję koncentrującą ruch i ograniczającą masowe, a nieuzasadnione i potencjalnie degradujące siedliska przyrodnicze przemieszczanie się osób w głąb obiektu – na część fitosocjologiczną.

Układ programowo-funkcjonalny, od pierwszego projektu z 1973 r. do rozwiązania z 1977

Teren ogrodu został podzielony na cztery strefy funkcjonalne [15]:

1. Centrum ogrodu botanicznego. Strefa zlokalizowana przy głównym wejściu. Na terenie tym znaleźć się miały wszystkie obiekty budowlane publicznie dostępne. Jest to obszar o najwyższym zainwestowaniu i najintensywniej użytkowany w ciągu całego roku. Powierzchnia – około 3,5 ha.

2. Strefa ścisłych badań naukowych. Jest to jedyny obszar wydzielony i niedostępny dla ogółu odwiedzających. Projektowano tu budowę laboratoriów, szklarni, założenie pól doświadczalnych. W strefie tej znaleźć się miały tereny, na których prowadzono by prace nad aklimatyzacją i selekcją. Powierzchnia – około 7 ha.

3. Strefa gospodarcza, o powierzchni 6 ha.

4. Część fitosocjologiczna – właściwy teren ogrodu botanicznego, ekspozycje terenowe drzew, krzewów i roślin zielnych w układzie siedliskowym, o charakterze parkowym. Obok podstawowych struktur, jakimi są tu zbiorowiska leśne, grupy drzew o różnym stopniu zwarcia i zbiorowiska łąkowe, w strefie tej znajdować się miały ogrody rodzajowe będące atrakcyjnym ich uzupełnieniem, czyli ogrody roślin wodnych, bagiennych, wrzosowiska, roślin górskich, azalii i różaneczników, uprawowych roślin ozdobnych i podobne [15]. *Ta część ogrodu botanicznego stanowi największą jego wartość pod względem naukowym, badawczym, dydaktyczno-wychowawczym oraz rekreacyjnym. Jest stosunkowo tania w realizacji i eksploatacji. Obok wysokich wartości florystycznych może [...] przedstawiać również duże wartości faunistyczne, stwarza ona bowiem korzystne warunki do zadomowienia się tu różnego rodzaju ptactwa, motyli i niektórych małych ssaków. [...] stwarza ona doskonale warunki dla rekreacji*

not only the scientific-research and didactic unit but also the object of popularization of botanic and ecological knowledge and a convenient place for recreation [15]. *Perhaps this will be the most important task. It will consist in maintaining the contacts between man and nature. The contact with nature is necessary for preservation of our physical and psychic health* [16, p. 5]. It was the second, very important feature of the designed botanic garden – conscious shifting – on the scale of the implemented goals – the load of functional priorities from the traditionally scientific to the popularizing-recreational ones.

The third, important assumption of the program included ensuring the possibility of opening the garden to the visitors all the year round. To these ends, a series of cubature objects were planned which made the entrance to the garden independent on the external conditions and the functions of which were to be attractive for the visitors (palm houses, tropical gardens, museum, coffee houses and restaurants). The mentioned objects could become not only a magnetic and another attraction of the garden but also they were expected to play, at the same time, a role which would concentrate the movement and limit the massive wandering of the visitors into the depth of the object towards the phytosociological part. Such “traveling” is not justified and potentially causing degradation of the habitats.

Program and function determining the system since the first project of 1973 to the solution of 1977

The area of the garden was divided into four functional zones [15]:

1. Centre of the botanic garden. The zone is situated at the main entrance. The discussed area would include all open-to-public constructed objects. It is the area of the highest investment and most intensively utilized during the whole year. The area is equal to ca. 3.5 ha.

2. Zone of strict scientific studies. It is the only separated area, being non-available to the public where the construction of laboratories, glasshouses and experimental plots was planned. The discussed zone would cover the territories where the work on acclimatization and selection would be carried out. The area amounts to ca. 7 ha.

3. Economic zone, area of 6 ha.

4. Phytosociological part – specific territory of the botanic garden, field expositions of trees, shrubs and herbaceous plants in the habitat system, in the form of a park. Apart from basic structures such as forest communities, groups of trees with a different degree of condensation, the zone was to include generic gardens, being their attractive supplementation, that is, gardens of water plants, swamp plants, moorlands, mountain vegetation, azaleas and rhododendrons, cultivated decorative plants and similar ones [15]. *This part of the botanic garden constitutes its highest value in scientific, research, didactic-educational and recreational aspects. It is relatively cheap in respect of implementation and utilization. Apart from high floristic values it may [...] represent also high fauna value as it creates favourable conditions for domestication of various types of birds, butterflies and certain small*

jako ekosystem względnie naturalny o wysokich walorach przestrzenno-plastycznych [13, s. 13].

W opisie do koncepcji z roku 1977 powyższy schemat podziału przestrzeni ogrodu, pomimo zachowania układu czwóropodziału funkcjonalnego, wyglądał już nieco inaczej. Strefy 2 i 3 połączono w jedną, zamkniętą część naukowo-badawczą, jednocześnie wprowadzając nową strefę – określaną jako „specjalna”, w obrębie której miały być realizowane działy typowych ogrodów botanicznych, niewpisujące się w idee ogrodu siedliskowego. Mogły to być ogrody roślin leczniczych, kolekcje warzyw, drzew owocowych, roślin przemysłowych, systematyka roślin, rozarium lub przykładowe ogrody działkowe czy przydomowe.

Koncepcja zagospodarowania przestrzennego ogrodu botanicznego (1977)

Układ kompozycyjny oparto na dwóch osiach. Pierwsza (oznaczona na ilustracjach symbolem „a”), o prostoliniowym przebiegu, w układzie wschód–zachód, wiąże wszystkie najważniejsze części strefy wejściowej i centralnej, począwszy od placu przedwejściowego, poprzez pawilony recepcyjne, po wewnętrzny dziedziniec, wzdłuż którego, po stronie północnej, planowano budowę szeregu „szklanych piramid” mieszczących ogrody zimowe (palmiarnia, storczykarnia, ogród paproci i kaktusiarnia) i odpowiednio, po stronie południowej – muzeum botaniczne wraz z salą audytorium. Ta sztywna „antropogenna” oś kompozycyjna łączy szereg zaaranżowanych wzdłuż niej punktów widokowych, zlokalizowanych na różnych wysokościach i w różnych środowiskach, a przez to będących interesującą sekwencją miejsc i roztaczających się z nich obrazów. Mocnym akcentem podkreślającym ten liniowy układ są dwa symetryczne zbiorniki wodne oraz kończące go „wzgórze dębów królewskich”. Oś ta organizuje przestrzeń w strefie centralnej oraz komunikuje ją ze strefą właściwego ogrodu fitosocjologicznego (il. 2 i 3).

Druga oś („b”), o miękkim, „organicznym” przebiegu, rozpoczyna się w części przejściowej pomiędzy strefą centralną a fitosocjologiczną i ma układ północ–południe, opierający się na dolinie Strugi Myślęcińskiej, na której zaprojektowano szereg zbiorników i wzdłuż której zlokalizowano ogrody roślin wodnych, nadbrzeżnych, bagiennych i torfowisk. W tej części zaprojektowano progi spiętrzające wodę oraz zmianę warunków glebowych (nawiezenie torfu), a część ścieżek zastąpiono kładkami, które z pewnością są elementem podwyższającym atrakcyjność trasy zwiedzania ogrodu (il. 2 i 4).

Obie osie pełnią funkcje kompozycyjne oraz komunikacyjne – zgodnie z ich przebiegiem zaprojektowano główne szlaki rozprowadzające ruch odwiedzających od wejścia, poprzez szereg ogrodów rodzajowych, ku otwartej przestrzeni – ku rozległym łąkom i zbiorowiskom leśnym. Odmienna fizjonomia tych dwóch głównych osi wynika z różnicy w roli, jakie w zamyśle autora miały do spełnienia w kompozycji ogrodu. Pierwsza porządkuje część wejściową, kumulującą program użytkowo-wypoczynkowy, druga spaja ją z naturalistyczną strefą kolekcji roślinnych.

mammals. [...] it creates perfect conditions for recreation as a relatively natural ecosystem with high spatial-aesthetic values [13, p. 13].

In the description to the conception dating back to 1977, the above discussed scheme of the garden space division was somewhat different in spite of preservation of the functional four-part division. Zones 2 and 3 were connected into one, a closed scientific-research part whereas the fourth part of the garden was to become a new, special zone – the territory which could contain the parts of typical botanic gardens which are not consistent with the conception of habitat gardens. They might be the gardens of medicinal plants, collections of vegetables, fruits trees, industrial plants, plant systematics, rosaries or exemplified plot gardens or home gardens.

Conception of spatial management of the Botanic Garden (1977)

The compositional system has been based upon two axes. The first one (marked with symbol “a” on the illustrations) has a straight line run, in the east-west system and combines all most important parts of the entrance and central zone, commencing from the pre-entrance square, via reception pavilions, to the internal courtyard, alongside which (on the northern side), the construction of the series of “glass pyramids” was planned; they would include the winter garden (palm house, orchid house, fern garden and cactus house) and, respectively, on the southern side – the botanic museum with the auditorium hall. This rigid “anthropogenic” compositional axis links many sight points, being arranged along it and situated at various heights and in various environments and due to this fact, constituting an interesting sequence of places and respective landscapes. Two symmetric water reservoirs and closing them “the hill of royal oaks” constitute a strong accent, stressing the discussed linear system. The mentioned axis arranges the space in the central zone and links it with the zone of the specific phytosociological garden (Fig. 2 and 3).

The second axis (“b”) with a soft, “organic” run, begins in the transitional part between the central and phytosociological zone and has a north-south system, based on the valley of Myślęciński stream on which many reservoirs were designed and alongside which the gardens of aquatic, coastal and swampy plants and peat bogs were situated. The discussed part anticipates water-damping steps and change in soil conditions (bringing in the peat) and a part of the paths was changed into footbridges, which are undoubtedly the element increasing the attractiveness of the garden visiting route (Fig. 2 and 4).

Both axes play the compositional and communicating functions – the main routes, distributing the movement of the visitors were designed in conformity with their run – since the entrance, via a series of generic gardens, towards the open space – to vast meadows and forest communities. Different physiognomy of these two main axes results from a difference in the role which they had to play in the composition of the garden according to the author’s idea. The first one makes the order in the entrance

Ważnym elementem programowym tego ogrodu są uroczyska – ogrody rodzajowe, które kompozycyjnie, chociaż położone blisko centrum, tworzą strefę rozproszoną. Ze względu na bogactwo roślin oraz ich fizjonomijną odrębność i wyrazistość, miejsca takie podwyższają atrakcyjność ogrodu. „Uroczyska” tworzą stosunkowo nieduże, kameralne wnętrza. Kolekcje cieszące się szczególną popularnością – różaneczników, azalii oraz lilii, zlokalizowano w miejscach częściowo osłoniętych drzewami, w dolinkach meandrujących strumieni (il. 5). W jednej z takich dolin (zachodnie odgałęzienie Dolinki Myślęcińskiej) zaprojektowano ogród roślin górskich, a w central-

part, accumulating the utility-recreation program; the second axis connects it with the naturalistic zone of plant collections.

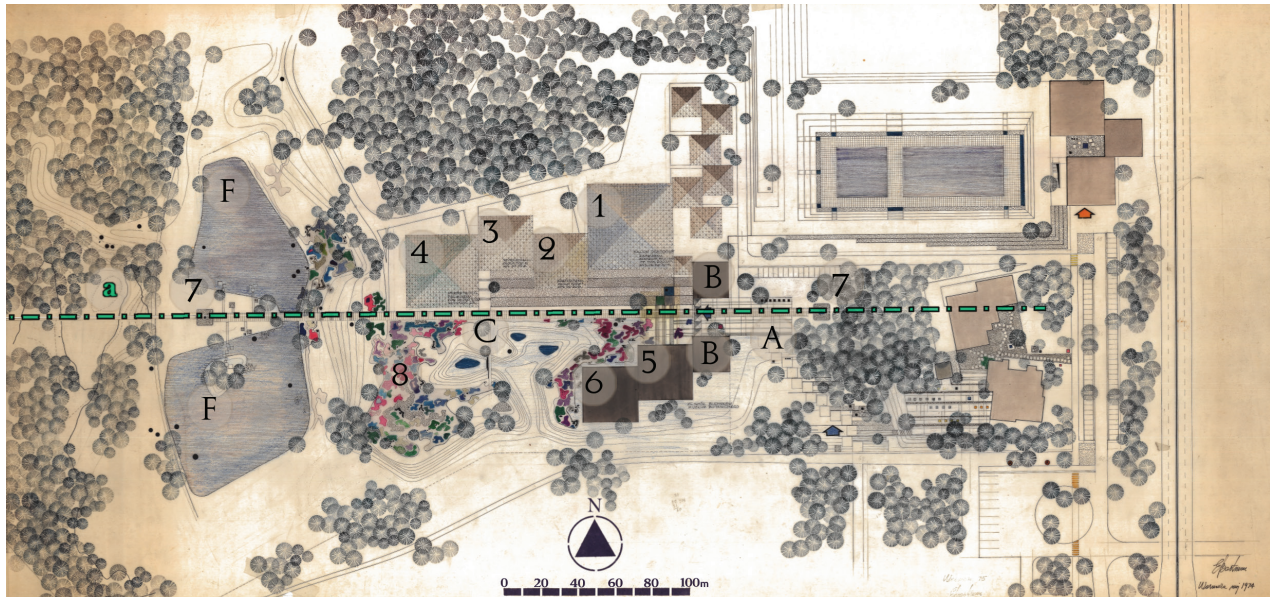
The wilderness places or nature reserves are the important element of the discussed garden: they are generic gardens which – although being situated near the centre – create a dispersed zone in respect of the composition. Due to the abundance of the plants and their defined “nature”, such places increase considerably the attractiveness of the garden. “Wilderness places” create relatively small, a sort of private interior. Especially attractive gardens of rhododendrons, azaleas and lilies were situated in the sites, be-

Il. 2. Projekt Ogrodu Botanicznego w Bydgoszczy z 1977 r., fragment dokumentacji projektowej: a, b – osie kompozycyjne; A – plac przedwejściowy; B – pawilony recepcyjne; C – wewnętrzny dziedziniec; D – ogrody zimowe; E – muzeum botaniczne i sala audytorium; F – zbiorniki wodne; G – „wzgórze dębów królewskich”; H – ogrody rodzajowe różnych warunków siedliskowych; K – solitery i luźne grupy drzew; M – ośrodek badawczo-doświadczalny; N – łąki kwiatne i inne zbiorowiska roślin zielnych (źródło: [13], oprac. J. Dudek-Klimiuk)

Fig. 2. Project of Botanic Garden in Bydgoszcz, dating back to 1977, fragment of project documentation: a, b – compositional axes; A – pre-entrance square; B – reception pavilions; C – internal courtyard; D – winter gardens; E – botanic museum and auditorium hall; F – water reservoirs; G – “hill of royal oaks”; H – generic gardens of various habitat conditions; K – solitaires and loose groups of trees; M – research-experimental centre; N – flower meadows and other perennials’ communities (source: [13], elaborated by J. Dudek-Klimiuk)

Il. 3. Projekt części centralnej i wejściowej: A – plac przedwejściowy; B – pawilony recepcyjne; C – wewnętrzny dziedziniec; F – zbiorniki wodne; 1 – palmiarnia z kawiarnią; 2 – ogród paproci; 3 – storczykarnia; 4 – kaktusarnia; 5 – muzeum botaniczne; 6 – sala audytorium; 7 – place wypoczynkowe; 8 – ogród kwiatowy (źródło: [17], oprac. J. Dudek-Klimiuk)

Fig. 3. Project of the central and entrance part: A – pre-entrance square; B – reception pavilions; C – internal courtyard; F – water reservoirs; 1 – palm house with coffee house; 2 – garden of ferns; 3 – orchid house; 4 – cactus house; 5 – botanic museum; 6 – auditorium hall; 7 – recreation squares; 8 – flower garden (source: [17], elaborated by J. Dudek-Klimiuk)

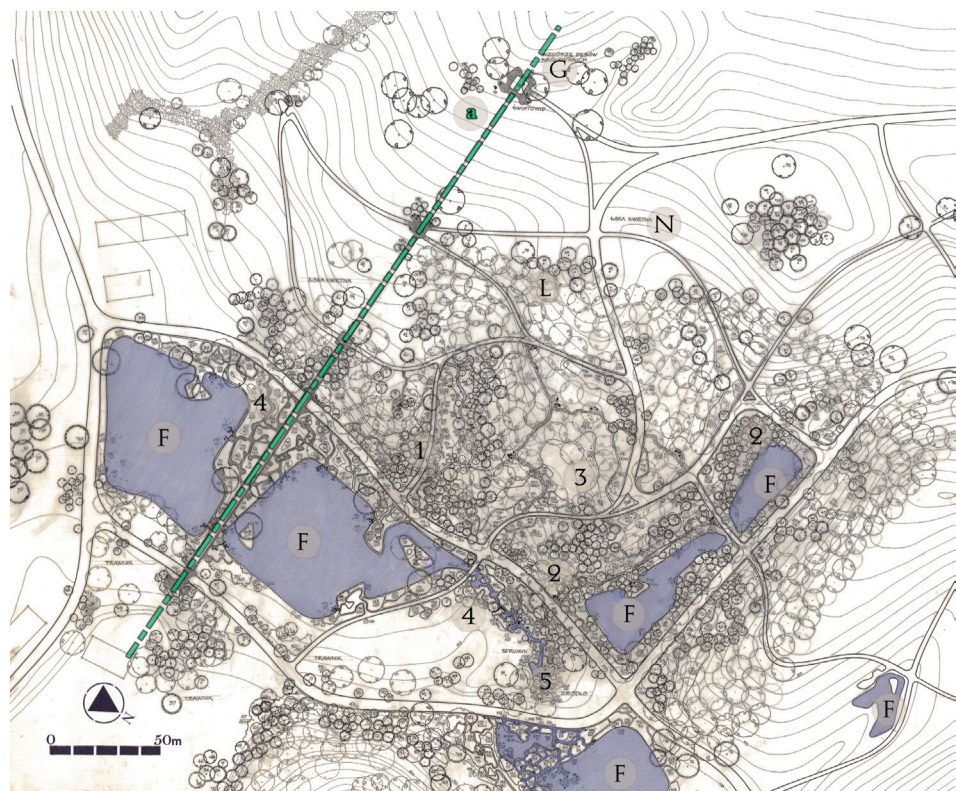
nej części ogrodu, na wzniesieniu – wrzosowisko, w oparciu o świetlisty las brzoźowo-sosnowy.

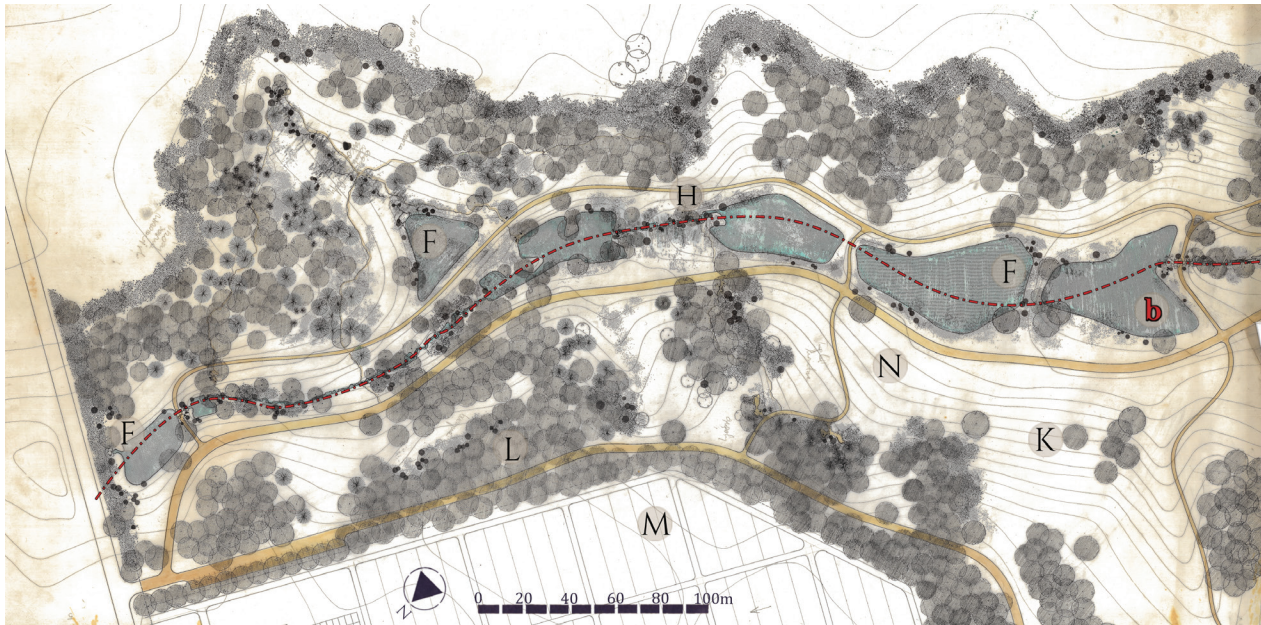
Zasadnicza część, zdecydowanie największa powierzchniu (60 ha), została przeznaczona na arboretum leśno-parkowe o układzie siedliskowym. Znajdują się tu wszystkie potencjalne i główne zastępcze zbiorowiska

ing partially hidden by trees, in the valleys of the meandering streams (Fig. 5). In one of such valleys (west branch of Myślęcińska Valley) there is a garden of mountain vegetation; in the central part of the garden, the moorland was designed on the erected terrain, based upon the luminous birch-pine forest.

Il. 4. Projekt ogrodów rodzajowych w części centralnej: a – oś kompozycyjna; F – zbiorniki wodne; G – „wzgórze dębów królewskich”; L – zwarte grupy drzew; N – łąki kwiatne i inne zbiorowiska roślin zielnych; 1 – ogród „uroczysko różaneczników”; 2 – ogród „uroczysko azalii”; 3 – runo leśne; 4 – ogród roślin wodnych i nadbrzeżnych; 5 – źródło (źródło: [18], oprac. J. Dudek-Klimiuk)

Fig. 4. Project of generic gardens in the central part: a – compositional axis; F – water reservoirs; G – “hill of royal oaks”; L – dense groups of trees; N – flower meadows and perennials’ communities; 1 – garden “wilderness place of rhododendrons”; 2 – garden “wilderness place of azaleas”; 3 – forest undergrowth; 4 – garden of water and coasted plants; 5 – source (source: [18], elaborated by J. Dudek-Klimiuk)

Il. 5. Projekt ogrodów rodzajowych w części północno-wschodniej: b – oś kompozycyjna; F – zbiorniki wodne; H – ogród roślin wodnych i nadwodnych; K – solitery i luźne grupy drzew; L – zwarte grupy drzew; M – ośrodek badawczo-doświadczalny; N – łąki kwiatne i inne zbiorowiska roślin zielnych (źródło: [19], oprac. J. Dudek-Klimiuk)

Fig. 5. Project of generic gardens in the northern-eastern part: b – compositional axis; F – water reservoirs; H – garden of water and waterside plants; K – solitaires and loose groups of trees; L – dense groups of trees; M – research-experimental centre; N – flower meadows and perennials' communities (source: [19], elaborated by J. Dudek-Klimiuk)

roślinne tego terenu [13]. Jest to tło, na którym eksponowane są zarówno część centralna, jak i ogrody rodzajowe. Co ważne i tak rzadko spotykane w ogrodach botanicznych i arboretach, nie jest to tylko zwarty drzewostan, w jego skład wchodzi również większe i mniejsze grupy drzew, solitery. Znaczną przestrzeń pokrywają ziołorośla, murawy i łąki. Masywy drzew i krzewów, pomiędzy którymi zachowano prześwity widokowe ku dolinie Brdy, tworzą obrzeża ogrodu, stanowiąc pewnego rodzaju ochronę wnętrza arboretum.

Układ komunikacyjny tworzą drogi o charakterze obwodowym. Krótsza prowadzi od centrum poprzez najatrakcyjniejsze zbiorowiska rodzajowe, dłuższa – wzdłuż osi poprzecznej – w odległą północną część ogrodu, tak aby przechodząc głównie strefą brzegową lasu, otoczyć cały obszar arboretum.

W północnej części zlokalizowano obszerną, zamkniętą część badawczo-naukową.

Realizacja

Pierwsza faza realizacji ogrodu objąć miała przebudowę siedliska wraz z modelowaniem terenu wzdłuż osi Strugi Myśliczkiej oraz budowę części centralnej – głównych składników architektonicznych (oś główna). Niestety zamierzenia te zrealizowano tylko w części (wybudowano 11 zbiorników wodnych o kaskadowym charakterze, podstawową sieć dróg i ciągów spacerowych oraz postawiono budynki części naukowo-badawczej), nie zrealizowano ogrodów zimowych, muzeum ani pawilonów recepcyjnych. Brak tej podstawowej części upośledza funkcjonowanie ogrodu. W roku 1982 rozpoczęto

The principal part, undoubtedly the greatest one in respect of the area (60 ha) was destined for forest-park arboretum with the habitat system. We will find there all potential and the main replacement plant communities of this area [13]. It is the background on which the central park as well as generic gardens are exposed. It is not only a dense forest stand; it includes also greater and smaller groups of trees, solitaires, perennials' communities, swards and meadows. The more "compact" part, not deprived of openings towards the Valley of the Brda River has been distributed on the edges of the garden so as to create a sort of protection of the arboretum interior.

The communication system is outlined by the roads, having a peripheral character. The shorter way goes from the centre via the most attractive generic communities; the longer road runs alongside the transverse axis – to the remote northern part of the garden – and when passing mainly the edge zone of the forest, it surrounds the whole area of the arboretum.

In the northern part, the extensive, closed scientific-research part is situated.

Implementation

It was planned that the first stage of implementation of the garden would include the reconstruction of the habitat, together with modelling of the territory alongside the axis of the Myśliczka stream and construction of the central part – the main architectonic components (the main axis). Unfortunately, the mentioned intentions have been implemented only partially (there were constructed 11 water reservoirs with a cascade character, basic network of routes

zakładanie kolekcji zbiorowisk leśnych i krzewiastych, a od roku 1991 – alpinarium [14]. Na rok 1987 przewidywano ukończenie wszystkich ogrodów rodzajowych [15]; zrealizowano to tylko częściowo i w znacznie dłuższym niż zakładano czasie.

Podsumowanie

Ogrody botaniczne stanowią odrębną i specyficzną grupę obiektów architektury krajobrazu, pełnią bowiem różnorodne funkcje – między innymi naukowe, edukacyjne, wypoczynkowe, przyrodnicze (co wynika z definicji mającej swe oparcie w ustawie o ochronie przyrody). W ramach działań edukacyjnych należy też rozpatrywać niezwykle istotną – funkcję estetyczną ogrodów. Ogrody botaniczne zawsze powstawały w łączności z aktualnymi nurtami w ogrodnictwie ozdobnym (architekturze krajobrazu), dlatego tak ważne jest, by poznawać ich specyfikę funkcjonalno-przestrzenną na najlepszych i uznanych przykładach. Projekt ogrodu na bydgoskim Myślęcinku z pewnością spełnia kryteria oryginalności i nowatorstwa, a ze względu na jego niepełną realizację, niezbędne jest poznanie zarówno idei, inspiracji i filozofii, w zgodzie z którymi powstawał projekt, jak i ostatecznej formy pierwotnego rozwiązania.

and walking paths and the premises of a scientific-research part were erected), winter gardens, museum and reception pavilions were not implemented. The lack of this basic part impairs functioning of the garden. In 1982, the foundation of collection of forest and shrubs communities was commenced and since 1991 – an alpinarium [14]. In 1987, foundation of all generic gardens was to be completed [15]; it was implemented only partially and at a longer time than it was earlier assumed.

Summing up

Botanic gardens constitute a separate and specific group of landscape architecture objects, as they play many diversified functions, including, inter alia, scientific, educational, recreation and natural ones (which results from the definition, being specified in the Law on Nature protection). Within the frames of educational activity, we should also consider the extremely important, aesthetic function of the gardens. Botanic gardens have been always created in compatibility with the current trends in decorative gardening (landscape architecture); that is why it is so important to become familiarized with their functional-spatial specificity on the best and recognized examples. The project of the garden in Myślęcinek in Bydgoszcz satisfies undoubtedly the criteria of originality and innovation; due to its incomplete implementation it is necessary to become familiarized with the idea, inspirations and philosophy in accordance with which the project as well as the final form of its primary solutions were created.

Translated by
Maria Jurewicz-Pocznajło

Bibliografia/References

- [1] Dudek-Klimiuk J., *Nowatorski projekt ogrodu botanicznego w Lublinie z roku 1964 autorstwa Oskara i Zofii Hansenów*, „Architectus” 2015, Nr 1(41), 43–53.
- [2] Niemiec [Niemirski] W., *Park Kultury i Wypoczynku w Stalinogrodzie*, „Architektura” 1953, Nr 11, 273–276.
- [3] Niemirski A., *Profesor Władysław Niemirski – architekt krajobrazu*, [w:] J. Rylke (red.), *Krajobrazy. Jubileusz 80-lecia urodzin Profesora Władysława Niemirskiego*, SGGW, Warszawa 1994, 8–24.
- [4] Krzemińska-Freda J., *Działalność Ogrodu Botanicznego w Łodzi*, „Biuletyn Ogrodów Botanicznych” 2003, Nr 12, 3–10.
- [5] Zielonko A., *Ogród Botaniczny w Łodzi*, „Architektura” 1951, Nr 9, 296–298.
- [6] Łukasiewicz A., *Dotychczasowa działalność Komisji Ogrodów Botanicznych i Arboretów przy Komitecie Botaniki PAN*, „Wiadomości Botaniczne” 1978, Nr 31, 261–271.
- [7] Molski B., *Kierunki rozwoju nowoczesnych ogrodów botanicznych*, „Biuletyn Ogrodów Botanicznych” 1976, Nr 1, 105–117.
- [8] Hellwig Z., *O współczesną koncepcję ogrodów botanicznych*, „Ogród Park Krajobraz” 1957, Nr 5, 97–99.
- [9] Karpowiczowa L., *Jakie zadania stają przed współczesnym ogrodem botanicznym?*, „Wiadomości Botaniczne” 1971, z. 2, 151–156.
- [10] Łukasiewicz A., *Ogrody botaniczne istniejące dotychczas w Polsce i perspektywy ich dalszego rozwoju*, „Biuletyn Ogrodów Botanicznych” 1996, Nr 5, 7–11.
- [11] Bartman E., *Centralny Ogród Botaniczny w Izraelu*, [fotografia fragmentu projektu z 1965 r., ze zbiorów Edwarda Bartmana].
- [12] Gollwitzer G., *Miller-Blum Environmental Planning*, Japhet Press, Tel Aviv 1980.
- [13] Bartman E., *Ogród Botaniczny w LPKiW w Bydgoszczy*, Biuro Projektowo-Badawcze Budownictwa Ogólnego „Miastoprojekt Bydgoszcz”. Dokumentacja projektowa ze zbiorów Edwarda Bartmana, 1977.
- [14] Dąbrowski K., *Ogród Botaniczny Leśnego Parku Kultury i Wypoczynku w Bydgoszczy*, [w:] A. Łukasiewicz, J. Puchalski (red.), *Ogrody Botaniczne w Polsce*, ARW Arkadiusz Grzegorzczak i Fundacja „Homo et Planta”, Warszawa 2002, 137–142.
- [15] Bartman E., *Botanischer Garten mit Standortbezug in Bydgoszcz*, „Garten und Landschaft” 1982, Nr 1, 35–41.
- [16] Pieniążek S., *Wybiegajmy myślą naprzód*, „Trybuna Ludu” 1974, Nr 126, 5.
- [17] Bartman E., *Ogród Botaniczny w Bydgoszczy. Projekt części centralnej i wejściowej*, [rkps ze zbiorów Edwarda Bartmana], Warszawa 1974.
- [18] Bartman E., *LPKiW w Bydgoszczy. Ogród Botaniczny. Projekt ogrodu różaneczników i azalii, roślin wodnych i nadbrzeżnych oraz runa parkowego w części centralnej*, pow. = ca 9 ha, [rkps ze zbiorów Edwarda Bartmana], Warszawa 1982.
- [19] Bartman E., *Ogród Botaniczny w Bydgoszczy. Projekt ogrodów rodzajowych w części północno-wschodniej*, [rkps ze zbiorów Edwarda Bartmana], Warszawa [b.d.].

Streszczenie

W artykule przedstawiono opracowany przez Edwarda Bartmana projekt Ogrodu Botanicznego w Bydgoszczy, powstały u schyłku lat 70. XX w. Główny ciężar położono na przyjętą ideę projektową, a nie na jego stan dzisiejszy, gdyż stopień realizacji projektu oraz wprowadzone w jej trakcie zmiany (m.in. brak części centralnej i wejściowej, o najbogatszym w założeniu programie) istotnie zaburzyły autorską wizję ogrodu zarówno w sferze kompozycji, jak i funkcji. Pominięto również informacje o dzisiejszych zasobach roślinnych ogrodu, te bowiem stanowią odrębne zagadnienie. Projekt bydgoskiego ogrodu to przykład zastosowania nowoczesnej myśli w architekturze krajobrazu, przełamującej wcześniejsze schematy, które traktowały ogrody botaniczne jako miejsce gromadzenia jak największej liczby gatunków roślin uporządkowanych głównie według klucza systematycznego. W autorskim zamierzeniu miał to być obiekt, w którego projekcie położono silny akcent na relacje pomiędzy człowiekiem a naturą, z poszanowaniem praw przyrody i zasad ekologii. Jednocześnie powstawał w zgodzie z ówczesnymi tendencjami budowy ogrodów botanicznych – jako obiekt podmiejski (ze względu na większy areal i zapewnienie dalszego rozwoju) oraz jako jeden z elementów zespołu wielofunkcyjnego, tzw. parku kultury. Podstawowym materiałem źródłowym wykorzystanym w artykule były zachowane oryginalne rysunki prof. E. Bartmana oraz opracowania pochodzące z jego prywatnych zbiorów. Analizując formę (kompozycję) i program tego ogrodu, można wyróżnić trzy podstawowe idee, zgodnie z którymi powstawał: poszanowanie naturalnie występujących siedlisk roślinnych, które wyznaczyły ramy kompozycyjne i doborów gatunkowych (względny filozoficzny oraz ekonomiczny); otwarcie obiektu na potrzeby rekreacyjne i poznawcze człowieka oraz założenie, że ogród będzie dostępny i będzie funkcjonował przez cały rok (m.in. dzięki rezygnacji z ogrodzeń oraz wprowadzeniu atrakcyjnego, całorocznego programu funkcjonalnego – muzeum, audytorium, kawiarnie i ogrody zimowe). To połączenie pozwoliło, by powstał oryginalny i wybiegający poza ówczesne konwencje projekt. Niestety, zamierzenia projektowe zrealizowano tylko częściowo, czym znacząco upośledzono funkcjonowanie tego obiektu.

Słowa kluczowe: architektura krajobrazu, Leśny Park Kultury i Wypoczynku, rekreacja, zbiorowiska roślinne

Abstract

In this article, the project of the Botanic Garden in Bydgoszcz, as developed by Edward Bartman was created at the end of the 1970s has been presented. The main emphasis was put on the adopted idea of the project and not on its current state as the degree of implementation of the project and the changes, being introduced during the mentioned process (inter alia, lack of the central entrance part in the project with the richest assumed programme) have significantly disturbed the author's vision of the garden in the sphere of composition as well as its functions. There was also omitted information on the present plant reserves because they constitute a separate problem. The project of the Bydgoszcz garden is an example of the modern approach to landscape architecture, breaking down the earlier schemes of constructing botanic gardens, treated as a place for accumulation of the possibly greatest number of plant species, arranged mainly according to a systematic key. In the intention of the author, it was to be an object which strongly emphasizes the relations between man and nature, with respect to natural laws and ecology principles. At the same time, it was founded on conformity with the contemporary tendencies of constructing botanic gardens – as a suburban object (due to a greater area and ensuring further development) and one of the elements of multifunctional object, i.e. park of culture. The basic source material included original drawings and elaborations, coming from private collections of Prof. E. Bartman, the main architect of the Garden. When analyzing the form (composition) and program of the discussed garden, we may distinguish three basic ideas, according to which it was constructed: respecting the naturally occurring plant habitats which outline the compositional frames and the species selection (philosophical and economical aspects); opening of the object to the recreational and cognitive needs of man, with preservation of almost complete availability of the object (owing to, inter alia, giving up of fencing and introduction of attractive, all-year functioning program – museum, auditorium, cafe houses and winter gardens). The mentioned combination allowed creating the original, going ahead project. Unfortunately, the project assumptions have been only partially implemented and functioning of the discussed object has been impaired.

Key words: landscape architecture, Forest Park of Culture and Recreation, recreation, plant communities